شخصیت‌شناسی و منبع‌شناسی قرآنیون ـ زهره اخوان‌مقدم، سید مجید نبوی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال پانزدهم، شماره ۵۷ «ویژه قرآن‌بسندگی»، زمستان۱۳۹۶، ص ۱۳۵–۱۵۷

شخصیت‌شناسی و منبع‌شناسی قرآنیون

زهره اخوان مقدم*
سید مجید نبوی**

چکیده: قرآنیون کسانی هستند که حجیت حدیث را به کلی رد می‌کنند و یا برای احادیث اهمیت لازم را قائل نیستند و تنها قرآن را برای اعتقاد و عمل کافی می‌دانند. در این مقاله برخی از افراد و منابع آن‌ها معرفی می‌شود. در این نگارش ۸ نفر از قرآنیون شیعه و ۱۶ نفر از قرآنیون اهل سنت به همراه فعالیتها و آثارشان معرفی می‌شود، سپس منابع پیرامون قرآنیون ذکر می‌شود که ۱۸ کتاب و ۲۲ مقاله و ۹ پایان‌نامه را در بر می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: قرآنیون – منبع‌شناسی؛ منبع‌شناسی قرآنیون – کتاب؛ منبع‌شناسی قرآنیون – مقاله؛ منبع‌شناسی قرآنیون – پایان‌نامه؛ شخصیت‌های جریان قرآن‌بسندگی – شیعه؛ شخصیت‌های جریان قرآن‌بسندگی – سنی.

*. دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و فنون قرآن تهران dr.zo.akhavan@gmail.com
**. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث majidnabavi1366@gmail.com

۱- مقدمه

قرآن و حدیث از مهمترین منابع فهم اسلام هستند که غالب شیعیان و اهل سنت، حجیت آن دو را قبول دارند. آیات و احادیث زیادی بر حجیت آن دو، به همراه هم تأکید دارند و آن دو با هم را مایه سعادت مسلمانان می‌دانند.

اما افراط برخی از مسلمانها در قرآن و در حدیث؛ سبب به وجود آمدن جریان‌هایی خاص شد. در بحث حدیث، افراط‌گرایی به شکل اخباری‌گری در شیعه و سلفی‌گری در اهل سنت بروز کرد. در بحث قرآن نیز، افراط‌گرایی به شکل قرآنیون و قرآن بسندگان در میان شیعه و سنی مطرح شد. که مورد حمایت برخی افراد نیز واقع گردید. هر دو گروه افراطی در بحث حدیث و قرآن به اندازه‌ای زیاده‌روی می‌کردند که مثلا در قرآنیون جز احادیث اندک و معدود چیزی را نمی‌پذیرفتند و یا اصلا هیچ چیز (از احادیث) غیر قرآن را صحیح نمی‌دانستند و در میان اخباریون یا سلفی‌ها چیزی جز احادیث را نمی‌پذیرفتند و به برداشت‌های عقلانی از احادیث اهمیتی نمی‌دادند.

پرواضح است که بر اساس عقاید مورد قبول شیعه و اهل سنت، مسیر هر دو گروه اشتباه است قرآن و حدیث توامان با هم سبب هدایت خواهد بود.

قرآنیون یا قرآنیان یا اهل قرآن کسانی هستند که از عقاید غالب در شیعه و در اهل سنت فاصله گرفته‌اند و به سنت و احادیث اهمیت لازم را قائل نیستند آنها قرآن را برای هدایت مسلمانان کافی می‌دانند و احادیث موجود از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اهل بیت و صحابه را صحیح نمی‌دانند و به انکار سنت می‌پرد. و برخی از آن‌ها سخنان تندی نسبت به احادیث و کتابهای حدیثی بیان می‌کنند.

۲- شخصیت‌شناسی

قرآنیون مختص یک مذهب نیستند در مذهب شیعه و هم در مذهب اهل سنت

افرادی با اعتقادات و گرایش‌های قرآنیون وجود دارند. این شخصیتها، دارای تألیفات و برخی از آن‌ها مناصب سیاسی نیز داشته‌اند شناخت این شخصیتها و آثار و فعالیتها آن‌ها برای پژوهشگران، مفید به نظر می‌رسد که در ادامه این شخصیتها در دو بخش شیعه و اهل سنت معرفی می‌شود.

۲-۱- شیعه

در این بخش به معرفی شخصیت‌های قرآنیون یا قرآن‌بسندگانی که اقدام به انکار سنت و حجیت آن کرده‌اند؛ پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱- سید اسدالله میراسلامی معروف به خرقانی (خارقانی)

او در سال ۱۲۵۴ قمری در قزوین متولد شد در قزوین فقه و اصول را یاد گرفت سپس به تهران سفر کرد. به زبان فرانسه نیز تسلط داشت. او پس از سفر به تهران به نجف رفته و بعد از رسیدن به اجتهاد دوباره به تهران باز می‌گردد. مهمترین کتاب او کتاب «محو الموهوم و صحو المعلوم» است. همچنین او با سید جمال الدین اسدآبادی نیز ارتباط داشته است و از او تأثیرپذیر بوده است. علاوه بر فعالیت‌های دینی، فعالیت‌های سیاسی نیز داشته است او در انقلاب مشروطه نقش داشته است.

گفته شده که او اولین کسی است که با شعار بازگشت به قرآن، شکل‌گیری جریان قرآنیان شیعه را در ایران رقم زد. (تصدیقی شاهرضائی، علی و مؤدب، سید رضا؛ مجله: پژوهش دینی نقد دیدگاه روش تفسیر قرآن به قرآن، قرانیان شیعه، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، شماره ۲۹، ص ۲)

او معتقد بود هرچه غیر قرآن هست را باید مسکوت گذاشت تا عقاید را از قرآن آموخت.

برخی از آثار او عبارتند از: ۱- رساله اصلول عقاید، ۲- رساله رد دارونیستها، ۳- رساله در مفهوم و مصداق اولوالامر قرآنی که تا حال از مبتکرات آیات شریفه

است، ۴- رساله مقدسه محوالموهوم و صحوالمعلوم. (سایت انسانی دات آی آر، جریان‌های تجدید نظر طلب در عقاید شیعه شریعت سنگلچی و سید اسدالله خراقانی، /http://www.ensany.ir، 1386)

۲-۱-۲- محمدحسن صنعت سنگلجی

او در سال ۱۲۷۱ دنیا آمد و در سال ۱۳۲۲ از دنیا رفت برخی او را متأثر از سید اسدالله میراسلامی (خرقانی) می‌دانند او یکی از معروفترین قرآنیون شیعه است که «حب‌الله» او را به عنوان بنیان‌گذار اندیشه قرآنی در ایران معرفی می‌کند. عقاید او در همان زمان توسط روحانیون مورد نقد و بررسی قرار گرفت. (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص ۳) مقاله‌ای با عنوان «نگاهی تحلیلی به تکاپوهای فکری شریعت سنگلجی» توسط سیدمقداد نبوی رضوی در زمستان۱۳۹۰ در مجله امامت‌پژوهی نوشته شده که اطلاعات خوبی از او و عقایدش ارائه می‌دهد. در این مقاله آمده: شریعت سنگلجی تحصیلات دینی را ابتدا نزد پدر خود آغاز کرد. دوره‌های پایانی سطح فقه را در محضر شیخ عبدالنبی نوری به انجام رساند و از مجالس علمی شیخ فضل‌الله نوری نیز استفاده کرد. در فلسفه به درس میرزا حسن کرمانشاهی رفت و در عرفان از محضر میرزا هاشم اشکوری بهره برد. پس از آن به نجف رفت و در حلقهٔ درسی آقا سید ابوالحسن اصفهانی و آقا ضیاءالدین عراقی جای گرفت. وی پس از بازگشت به تهران، تدریس و تبلیغ را پیشه کرد و سرانجام در ۹ محرم ۱۳۶۳ق (۱۵ دی ماه ۱۳۲۲ش) در تهران درگذشت. و در زیرزمین دارالتبلیغ خود به خاک سپرده شد.

از جمله کتابهای وی عبارتند از: کلید فهم قرآن، توحید عبادت، اسلام و رجعت، البدع والخرافات. (سایت انسانی دات آی آر، همان)

۲-۱-۳- علی‌اکبر حکمی‌زاده

او در قم متولد شد و فرزند «شیخ مهدی قمی پایین شهری» است. دروس حوزوی را در مدرسه علمیه رضویه آغاز کرد همچنین گفته شده که به روضه خوانی و منبر نیز مشغول بوده است (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص ۴) او به کتاب کفایه آخوند خراسانی نیز یک حاشیه‌ای نوشته است. او متاثر از احمد کسروی بود و در مجله پرچم مطالب تندی در رد اعتقادات شیعیان می‌نویسد که امام خمینی (ره) کتاب کشف الاسرار را در رد گفتار او می‌نویسد. همچنین او اندیشه‌ها و افکار خود را در نشریه همایون چاپ می‌کرد که برخی از آن‌ها سنت شکن می‌باشد. مقالات این نشریه در سایت نورمگز وجود دارد. او سرانجام با فشارهای روحانیون، خود را خلع لباس کرد و در سال ۱۳۶۶ از دنیا رفت.

برخی از آثار او عبارتند از: اسرار هزار ساله، آیین پاک، راه نجات از آفات تمدن عصر.

۲-۱-۴- میرزا یوسف شعار تبریزی

یوسف شعار در سال ۱۳۰۴ در تبریز به دنیا آمد. در همانجا به تحصیل پرداخته و لیسانس ادبیات فارسی و زبان فرانسه را دریافت می‌کند و جلسات تفسیری در تبریز برگزار می‌کند. او استاد دانشگاه تهران و تربیت مدرس نیز بوده و در دایره المعارف بزرگ اسلامی و سازمان لغت نامه دهخدا فعالیت می‌کرد. برخی از آثار او عبارتند از: گفتارهای دستوری (همراه با دکتر خسرو فرشیدورد و دکتر اسماعیل حاکمی والا)، فرهنگ املایی (شیوه خط معیار)، فرهنگ‌واره اخلاق در قرآن، نگرشی در آیات قرآن ۲ جلد، راهنمای زبان عربی، تاریخ ادبیات عرب، المِنهَج، شعر و نثر عربی.

یوسف شعار معتقد بود تنها با قرآن می‌توان اختلافات میان مسلمانان را از بین

برد. قرآن به تنهایی مستقل به فهم است و به اخبار و شأن نزول‌ها نمی‌توان اعتماد کرد، و در احکام هم فقط باید به اخبار متواتر باید اعتماد کرد. (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص ۴)

از مهمترین آثار او تفسیر آیات مشکله هست که آیت الله جعفر سبحانی در رد این کتاب، کتابی با عنوان تفسیر صحیح آیات مشکله نوشته است. (بابایی، مکاتب تفسیری؛ جلد ۲، ص ۱۳۲)

۲-۱-۵- عبدالوهاب فرید تنکابنی

او در ۱۲۸۶متولد و در سال ۱۳۶۰ فوت کرد. او از شاگردان سنگلجی بود که کتاب اسلام و رجعت سنگلجی را (که به انکار رجعت می‌پردازد را) بعد مرگ او جمع‌آوری و منتشر کرد.

او بر این باور است که احادیث زیادی در بحث اعتقادات جعل شده است که یک هزارم آن در بخش احکام جعل نشده است. تنکابنی می‌گوید: عقاید خرافی و جعلی که باعث دوری مردم از اسلام شده است را باید پاکسازی کرد. همچنین او رجعت را یک عقیده خرافی می‌داند. علاوه بر کتاب اسلام و رجعتِ استادش که توسط او چاپ شد؛ کتابهایی چون اسلام چنان که بود، روش زندگی که ترجمه اویبوری انگلیسی است از او به چاپ رسیده است. (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص ۵)

۲-۱-۶- ابوالفضل برقعی

برقعی متولد ۱۲۸۷ و متوفای ۱۳۷۰ شمسی از روحانیون معاصر شیعی است که از برخی عقاید مسلم و قطعی شیعه فاصله گرفته است و به انکار احادیث و برخی از سنت‌ها می‌پردازد. همچنین کتاب الکافی و بحارالانوار را مملو از احادیث ضد عقل و قرآن می‌داند و آن‌ها را از جانب امامان هدایت نمی‌داند. او برخی از کتاب‌های خود را در عربستان به چاپ رسانده است. آقای علی اکبر

بابایی در کتاب مکاتب تفسیری و آقای محمد ابراهیم روشن ضمیر در کتاب جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی و آقای محمد اسعدی در کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری برقعی را از جریان قرآن‌بسندگان شمرده‌اند. (فریدون محمدی فام؛ مهدی فرمانیان، تحلیل و نقد دلایل ابوالفضل برقعی درباره قرآن‌بسندگی در هدایت بشر، پژوهشنامه مذاهب اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۵ص ۲) برخی او را از تندروترین افراد جریان قرآنی می‌دانند. برقعی تا درس خارج فقه و اصول گذراند و در آنجا از برخی مراجع نجف اجازه اجتهاد گرفت. (تصدیقی، شاهرضایی، همان، ص ۵)

تضاد مفاتیح الجنان با آیات قرآن، برقعی، ابوالفضل ۱۳۸۷، عربستان سعودی: دار الآل والصحب، الطبعة الاولی.

تابشی از قرآن، احکام القرآن، اصول دین از نظر قرآن و مستند به آیات آن، حقیقة العرفان یا تفتیش، درسی از ولایت، عقل و دین، قرآن برای همه برقعی، گلشن قدس.

۲-۱-۷- حیدرعلی قلمداران

او در سال ۱۲۹۲ در قم به دنیا آمد و در سال ۱۳۶۸ از دنیا رفت او حدوداً در ۳۰ سالگی وارد آموزش و پرورش شده و در آن جا مشغول به کار شد کتابهایی زیادی از او به چاپ رسیده است علاوه بر تألیفات به ترجمه آثار شیخ محمد خالصی نیز می‌پرداخت.

درباره عقاید او گفته شده که انحصار امامت را به معصومان صحیح نمی‌دانست و می‌گفت: هر کس که از جانب مسلمانان برانگیخته شد مفترض الطاعه است. همچنین عزاداری‌های شیعه و ساختن بقعه‌ها را شرک خالص می‌دانست. (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص ۶)

برخی از آثار او عبارتند از: ترجمه کتاب المعارف المحمدیة، ترجمه سه جلد کتاب

إحياء الشريعة، تألیف کتاب مشهور «ارمغان آسمان، ارمغان الهی در اثبات وجوب نماز جمعه، رساله مالکیت در ایران از نظر اسلام، تألیف جلد اول کتاب «حکومت در اسلام، «راه نجات از شر غُلات، کتاب «زکات» کتاب «خمس» و کتاب «شاهراه اتحاد».

در اینترنت سایتی به نام او وجود دارد که به معرفی و نشر آثار او می‌پردازد. (http://www.qalamdaran.com)

۲-۱-۸- دکتر سید صادق تقوی

او در سال ۱۲۹۲ شمسی به دنیا آمد. در رشته دندانپزشکی در دانشگاه قبول شد. سپس وارد وزارت بهداری آن زمان شد و در سال ۱۳۴۷ بازنشست شد. از او آثاری چون: مواد اساسی حکومت اسلام و چگونه نماز بخوانیم و دوازده قاعده رفع اختلاف مسلمین قوانین ارث اسلام، ترجمه و تفسیر قرآن به ترتیب نزول سوره‌ها به جا مانده است. (تصدیقی شاهرضائی، همان، ص۷) همچنین او از شاگردان شریعت سنگلجی بود.

۲-۱-۸- سید مصطفی حسینی طباطبایی

ایشان متولد ۱۳۱۴ شمسی است. او خود را در سایت اینترنتی‌اش اینگونه معرفی می‌کند:

سیّد مصطفی حسینی طباطبائی نـوادهٔ مرحـوم آیت‌الله سیّدمحمّد طباطبائی از بنیانگذاران نهضت مشروطیّت، مادر محترم ایشان نیز دختر مرحوم آیت الله میرزا احمد آشتیانی می‌باشد. ایشان از دوران کودکی تحت تربیت و تعلیم پدر بزرگ با فضیلت خویش قرار داشتند؛ پس از گذراندن دروس عربی و مقدّمات اجتهاد نـزد مرحوم استاد دهقان، اصول فقه و فلسفه را محضر جدّ گرامی خویش آموخته و در دوران جوانی بنا بر تأیید معظّمٌ له به مقام اجتهاد نائل گشتند.

سال پانزدهم / شماره ۵۷ / زمستان ۱۳۹۶

استاد طباطبایی از اوان جوانی اهل قلم و سخن بوده، در علوم مختلف اسلامی از جمله: فلسفه، منطق، اصول فقه، فقه، حدیث، تاریخ و بخصوص تفسیر قرآن کریم تبحّر داشته و پیوسته به تدریس آن علوم پرداخته‌اند. نوشته‌های ایشان در زمینهٔ نقد فرهنگ، فلسفه و مکاتب مختلف غربی نشانگر آگاهی و اطلاع دقیق ایشان در این زمینه می‌باشد. (سایت حسینی طباطبایی،۱۳۹۶/۱۱/۲۶؛http://www.Tabatabaie.net)

او متأثر از حیدرقلی قلمداران و ابوالفضل برقعی است. آقای رسول جعفریان درباره عقاید او می‌گوید: او بر اساس گفته خود تنها بر آنچه که به صراحت از قرآن می‌فهمد تکیه می‌کند و بسیار از احادیث نقل شده را رد می‌کند. (جعفریان، رسول، جریان‌ها وسازمان‌های مذهبی- سیاسی ایران، ۱۳۸۷)

برخی از آثار او عبارتند از: راهی به سوی وحدت اسلامی، خیانت در گزارش تاریخ، دین‌ستیزی نافرجام، نقد آثار خاورشناسان، ماجرای باب و بهاء، پژوهشی نو درباره بهائیگری، بردگی از دیدگاه اسلام، شیخ محمّد عبدُه مصلح بزرگ مصر، نقد کتب حدیث.

لازم به ذکر است که آثار او در سایت اینترنتی‌اش موجود است و می‌توان آن‌ها را مطالعه و دانلود کرد.

۲-۲- اهل سنت

در میان اهل سنت نیز، افرادی به جریان قرآنیون و قرآن بسندگان متمایل شدند که در ادامه به معرفی آن‌ها و فعالیت‌های آن‌ها پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱- احمد خان هندی

احمد خان هندی در سال ۱۸۱۷ متولد شد و در سال ۱۸۹۸ از دنیا رفت. او نویسنده تفسیر القرآن وهو الهدی والفرقان می‌باشد از لحاظ سیاسی اعتقاد با سازش با انگلیسی‌ها داشت. برخی افکار خاص او سبب طرد او توسط علمای

هندوستان گردید. (شهاب کاظمی، نقدی بر اندیشه‌های سید احمد خان هندی پیرامون اعجاز، سایت مرکز فرهنگ و معارف قرآن، بخش مقالات قرآنی،http://maarefquran.org)

احمدخان دربارهٔ احادیث و اخبار نبوی شک می‌کرد و خواهان بازنگری در میراث حدیثی بود بنابراین، وی منکر سنّت نبوی نبود، بلکه اعتقاد داشت احادیث منتسب به پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم که در کتب اهل سنّت نقل شده، قابل دفاع نیستند. او تنها احادیث متواتری را که نسبت به صحّت منبع آن اطمینان داشت، می‌پذیرفت. اصلی‌ترین اشکالی که احمدخان مطرح کرد آن بود که نمی‌توان به صحّت و درستی متون حدیثی موجود نزد اهل سنّت اطمینان داشت، چرا که راویان آن مدّت زمان بسیاری است که وفات یافته‌اند. (ناصح، علی احمد؛ و دیگران؛ بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنی و حدیثی قرآنیون اهل سنت، پژوهش‌نامه معارف قرآنی، بهار ۱۳۹۳، شماره ۱۶) سید جمال الدین اسدآبادی به نقد آثار او می‌پردازد.

۲-۲-۲- غلام احمد پرویز

او در ۱۲۸۲ شمسی به دنیا آمد. در سال ۱۳۰۱ به لاهور سفر می‌کند و با اقبال لاهوری و سپس با جیراجپوری ملاقات می‌کند که اثر زیادی روی افکار و عقاید او می‌گذارند و در نهایت در اسفند ۱۳۶۱ از دنیا می‌رود. او بر این باور بود که اگر حدیث پیامبر در هر زمان مانند قرآن حجیت داشت، می‌بایست خداوند آن را هم حفظ می‌کرد و پیامبر هم مجموعه مستند آن را به امت می‌سپرد. او بیش از چهل کتاب به اردو و انگلیسی نگاشته است. معروفترین کتاب او لغات القرآن است. (دانشنامه جهان اسلام، موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، جلد ۱، ص ۲۷۳۲)

۲-۲-۳- چراغ علی

در ۱۲۸۰ در کشمیر متولد شد و از اصلی‌ترین یاران احمدخان هندی بود. او بر این باور بود که جز قرآن، دیگر منابع با نیازهای کنونی مسلمانان سازگاری

ندارد. (دانشنامه جهان اسلام، مدخل چراغ علی، http://rch.ac.ir/article/Details/7925)

۲-۲-۴- قاضی کفایه‌الله

او کوشش می‌کرد که همه منکران سنّت را گردهم بیاورد. القرآن والعقل، القرآن والعلم، تفسیر القرآن بالقرآن از نوشته‌های اوست که در مرکز این فرقه در لاهور توزیع می‌شود. (حسینی، سیدعبدالله، قرآنیون یا منکران سنت؟، معرفت کلامی، زمستان ۱۳۸۹، شماره ۴)

۲-۲-۵- محمّد توفیق صدقی

در سال ۱۸۸۱ میلادی دنیا آمد او یک پزشک بود و در مجله المنار مقالاتی را نوشت. (مجید دانشگر؛ توفیق افندی صدقی، مجله آیینه پژوهش، خرداد و تیر ۱۳۹۴) **مهمترین مقاله او** که سبب اعتراضات به وی شد با عنوان «الإسلام هو القرآن وحده» بود که در مجله المنار چاپ شد.

۲-۲-۶- شیخ محمّد ابوزید دمنهوری

دمنهوری با انتشار کتاب تفسیری به نام الهدایة والعرفان فی تفسیر القرآن بالقرآن در سال ۱۳۴۹ ق در مصر، به شدت جامعه علمای اسلامی را برآشفت و در نهایت به جمع‌آوری آن کتاب انجامید. او از دانشجویان مرکز دار الدعوة والإرشاد وابسته به سید رشید رضا، و از شاگردان محمد توفیق صدقی بود. همچنین او سنت را مایه مصیبت و نکبت مسلمانان و دین شمرده است، و نابودی منابع سنت را آرزو می‌کند. (اسعدی، محمد ۱۳۸۵، جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی در دو قرن اخیر؛ حدیث اندیشه، ش۱، ص ۱۰۳)

۲-۲-۷- رشاد خلیفه

در سال ۱۹۳۵ در مصر متولد شد و در ۱۹۹۰ از دنیا رفت او در آمریکا زندگی می‌کرد و مشاور ارشد سازمان ملل در بخش کشاورزی بود. رشاد خلیفه به انکار حدیث و سنت می‌پرداخت. او درباره اعجاز عددی قرآن و عدد ۱۹ مطالبی ارائه داد که در برخی موارد مخالف قرآن بود و مورد پذیرش دانشمندان قرار نگرفت.

در اینترنت سایتی مخصوص به او است که فعالیت‌ها و آثار او را ارائه می‌دهد. (rashadkhalifa.org)

۲-۲-۷- صالح بالنور الجزایری

او سایتی با نام «القرآنیین، القرآنیون او اهل القرآن» دایر نموده که به معرفی افکار و عقاید و آثارش می‌پردازد. (http://coranic.Iquebec.com) وی به جای پنج نماز سه نماز را واجب می‌داند. نماز او اصلاً رکعت ندارد و مقدار آن به وقت است نه به رکعت. (سید عبدالله حسینی، همان)

۲-۲-۸- احمد صبحی منصور

در ۱۹۴۹ در مصر متولد شد و در دانشگاه الازهر لیسانس تاریخ را گرفت. سپس ارشد و دکتری را به اتمام رساند و در الازهر به تدریس مشغول شد. او به خاطر افکار خاص قرآن‌بسندگی‌اش مورد اعتراض قرار گرفت و پس از دادگاهی شدن به زندان رفت. او سایتی دارد که به معرفی افکار و انتشار آثارش می‌پردازد. نشانی الکترونیکی این سایت www.ahl-alquran.com است که در آن می‌توان به آثار صبحی منصور و اهل قرآنیون دست یافت.

صبحی منصور کتاب «القرآن و کفی مصدرا للتشریع الإسلام» نوشت و اکنون در ایالت ویرجینیای آمریکا در مؤسسه «المرکز الإسلامی للقرآن الکریم» فعالیت می‌کند. برخی از عقاید او عبارتند از: ۱. قرآن کتابی جامع و کامل است که از هیچ چیز فروگذار نکرده؛ مستقلا و فارغ از سنت، مبین خود بوده و تنها مصدر تشریع اسلام است؛ ۲. مسلمین به اطاعت از سنت پیامبر ملزم نیستند و اساساً سنت پیامبر با حجیت (مجید معارف؛ راضیه مظفری، بررسی و نقد مبانی قرآنی احمد صبحی منصور در انحصار منبعیت قرآن با تأکید بر کتاب القرآن وکفی مصدرا للتشریع الاسلام، ،مجله پژوهش‌های تفسیر کلامی، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳ص ۲)

۲-۲-۹- مصطفی کمال المهدوی

محل زندگی او در لیبی است. المهدوی کتابی به نام البیان بالقرآن دارد. او شش نماز را واجب می‌داند و نماز ششم نماز فجر است. هر نماز دو رکعت است. در نماز مصطفی کمال نه فاتحه هست و نه تسبیح و نه تحیات و سلام. (سیدعبدالله حسینی، همان)

۲-۲-۱۰- دکتر محمد شحرور

در سال ۱۹۳۸ در دمشق متولد شد سپس برای تحصیل به مسکو سفر کرد و پس از آن به دمشق بازگشت و دکترای خود را در رشته مهندسی دریافت کرد و به تدریس مشغول شد. او کتابهای مختلفی در مهندسی عمران دارد. سایت دکتر شحرور در اینترنت وجود دارد و می‌توان آثار او را مطالعه و دانلود کرد. (http://www.shahrour.org)

برخی از آثار عبارتند از: الکتاب والقرآن- قراءة معاصرة، الدولة والمجتمع، الإسلام والإیمان- منظومة القیم، نحو أصول جدیدة للفقه الإسلامی- فقه المرأة، تجفیف منابع الإرهاب.

در نقد دکتر شحرور آثاری نوشته شده است از جمله:

۱. الحداثون العرب فی العقود الثلاثة الأخیرة والقرآن الکریم - دراسة نقدیة - د.الجیلانی مفتاح - دار النهضة، دمشق ۲۰۰۶.

۲. القراءة المعاصرة للدکتور شحرور - مجرد تنجیم، کذب المنجمون ولو صدقوا - سلیم الجابی- دمشق،۱۹۹۱.

۳. القراءة المعاصرة للقرآن فی المیزان - أحمد عمران - دار النفائس، بیروت ۱۹۹۵.

۴. تهافت القراءة المعاصرة - د. منیر الشواف - الشواف للنشر والدراسات، قبرص ۱۹۹۳.

۵. بیضة الدیك - نقد لغوی لکتاب "الکتاب والقرآن" - یوسف الصیداوی - دمشق، سوریة.

۶. القرآن وأوهام القرآة المعاصرة - م. جواد عفانة - دار البشیر، عمان، ۱۹۹۴.

۲-۲-۱۱- شریف هادی

او صبحی منصور را معلم خود می‌داند و رهبری روحی او را می‌پذیرد و او را امام اهل‌القرآن می‌خواند. شریف هادی یکی از ارکان سایت احمد صبحی منصور است. (سید عبدالله حسینی، همان)

۲-۲-۱۲- مسلم حنیف

آقای سید عبدالله حسینی در مقاله «قرآنیون یا منکران سنت؟» او را از قرآنیون می‌شمارد سپس به اختلاف آرای او و قرآنیون با یکدیگر می‌پردازد. (سید عبدالله حسینی، همان)

۲-۲-۱۲- عبدالله بن عبدالله جکرالوی

او در آخر دهه سوم قرن نوزدهم میلادی به دنیا آمد، و در مناظره و جدل ماهر بود و بسیار اهانت کننده نسبت به میراث اسلامی بود. او مؤسس جماعت اهل الذکر در پاکستان بود. (علی أحمد ناصح؛ وفاء نصرالله، القرآنیون وأهم شبهاتهم (دراسة نقدیة) مجله ادب عربی، بهار و تابستان ۱۳۹۳)

او می‌گوید: «هَذَا القُرآنُ هُوَ وَحدُهُ الموحَی بِهِ مِن عِندِ اللهِ تَعَالَی إِلَی مُحَمَّدٍﷺ أَمَّا مَا عَدَاهُ مِنَ السُّنَّةِ فَلَیسَ بِوَحیٍ.» سپس جکرالوی حرکت اسلام‌ستیزی خود را آغاز کرد و سنّت نبوی را کاملاً منکر شد و جماعتی موسوم به «اهل الذّکر و القرآن» را تشکیل داد و زعامت آن را عهده‌دار شد. آنگاه به ترویج افکار ضالّهٔ خود پرداخت و در راستای نشر آن، کُتُب بسیاری تألیف کرد. مقرّ دعوت وی لاهور بود. در ادامهٔ فعّالیّت‌های ضدّ دینی جکرالوی، تمام علمای اسلام به خروج او و از اسلام فتوا دادند. از مهم‌ترین آثار وی، تفسیر القرآن بآیات الفرقان می‌باشد. (علی احمد ناصح، مجله معارف قرآنی، همان)

برخی از تألیفات او عبارتند از: «تفسیر القرآن بآیات الفرقان»، «ترجمة القرآن بآیات الفرقان»، «رَدّ النسخ المشهور فی کلام الرب الغفور» و «البیان الصریح لإثبات کراهة التراویح».

سال پانزدهم / شماره ۵۷/ زمستان ۱۳۹۶ معرفت

۲-۲-۱۳- احمد الدین امرِتسری

در هند و در سال ۱۸۶۱ متولد شد. در جوانی به تبلیغ می‌پرداخت. او مؤسس فرقه امت اسلامی در سال ۱۹۱۸ بود، و در سال ۱۹۳۶ از دنیا رفت او نویسنده کتابهایی چون تفسیر بیانٌ للناس و معجزة القرآن بود و در کتاب معجزة القرآن تلاش می‌کند که احکام ارث را تنها بر مبنای قرآن بیان کند.

۲-۲-۱۴- حافظ محمد أسلم جراجبوری

در سال ۱۸۸۰ و در هند متولد شد و در سال ۱۹۵۵ از دنیا رفت او از ارکان فرقه قرآنیون به شمار می‌رود.

۲-۲-۱۵- قاسم احمد

او نیز یکی از قرآنیون کشور مالزی بود.

۲-۲-۱۶- ادیب یوکسل

او در سال ۱۹۵۷ در بتلیس ترکیه به دنیا آمد با اینکه دکترای حقوق از دانشگاه آریزونا آمریکا دارد اما بیشتر فعالیت‌های او پیرامون اسلام است او تنها قرآن را مرجع عقاید مسلمانان می‌داند و برای حدیث اهمیتی قائل نیست.

۳- منبع‌شناسی

در این بخش به معرفی کتابها مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های پیرامون قرآنیون پرداخته می‌شود. همچنین از آن جایی که قرآنیون یکی از گروه‌هایی هستند که به انکار سنت می‌پردازند در اینجا به برخی از منابعی که به حجیت سنت مربوط می‌شود نیز اشاره می‌شود.

لازم به ذکر است که به هنگام معرفی شخصیتها، سعی بر آن بود که آثار آن‌ها نیز معرفی شود و در مواردی که شخصیتها، سایت اینترنتی داشتند آن سایت‌ها نیز معرفی شدند. بنابر این در این قسمت، کتاب‌های آن‌ها و سایت‌هایشان معرفی

نمی‌شود.

همچنین برخی منابع و کتب قرآنیون در سایت قرآنیون http://ahl-alquran. com /arabic/index.php وجود دارد.

علاوه بر آن، سایت قرآنیون در ایران به آدرس http://www.quraniun.com/ به نقد و بررسی تفکرات سلفی و مدعیان قرآنی می‌پردازد. موسسان این سایت در معرفی خود می‌گویند: ما جمعی از همفکران و شاگردان استاد سید محمد تقی حسینی ورجانی هستیم که تحت اشراف و با همکاری ایشان به نقد و بررسی تفکرات سلفی و قرآنی اقدام نموده‌ایم.

۳-۱- کتابها

۱. جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی: پژوهشی در پیشینه، تحولات و دیدگاه‌های قرآنیون/ محمد ابراهیم روشن ضمیر، تهران: سخن،۱۳۹۰، ۳۰۰ ص.

۲. حجیة السنة، از عبدالغنی عبدالخالق، بیروت، دار القرآ الکریم، ۱۴۰۷ق = ۱۹۸۶ =۱۳۶۵، ۵۹ ص.

۳. حجیت سنت و تاریخ آن محمد شواط، حسین، تهران: احسان، ۱۳۹۴، ۴۱۴ ص.

۴. دفاع عن الحدیث النبوی، از احمدعمر هاشم، قاهره، ۱۴۲۱.

۵. دفاع عن‌السنة و ردّ شُبَه‌المستشرقین و الکتّاب المعاصرین و بیان الشبه الواردة علی السنة قدیماً و حدیثاً و ردُّها ردّاً علمیاً صحیحاً، از محمد ابوشَهبه، القاهره، ۱۴۰۹ ق.

۶. رابطه متقابل کتاب و سنت، علی نصیری، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۵، ۷۳۴ ص.

۷. السنة النبویة فی کتابات اعداء الاسلام: مناقشتها و الرّد علیها، از عماد سید شربینی، مصر، ۱۴۲۳.

۸. السنة النبویة و مطاعن المبتدعة فیها، از مکی شامی، عمان، ۱۴۲۰.

۹. السنة و مکانتها فی التشریع الاسلامی، از مصطفی سباعی، بیروت، دار ابن حزم، ۲۰۱۰م = ۱۴۳۰ه، ۴۸۵ ص.

۱۰. شبهات القرآنیین عن عثمان بن معلم محمود بن الشیخ علی، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشریف بالمدینة المنورة، ۱ جلدی.

۱۱. شبهات القرآنیین حول السنة النبویة، المؤلف: محمود بن محمد مزروعة، الناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشریف، ۱۴۲۱، ۹۸ ص.

۱۲. القرآنیون و شبهاتهم حول السنه، خادم حسین الهی بخش،: مکتبه الصدیق، ۱۴۰۹ق = ۱۹۸۹ =۱۳۶۷، ۴۸۲ ص.

۱۳. القرآنیون: مصلحون ام هادمون، عمرو الشاعر، مکتبه نافذه، ۲۰۰۹م. =۱۳۸۸. ۲۹۴ ص.

۱۴. القرآنیون: نشاتهم - عقائدهم - ابرز اعلامهم - ادله القرآنیین و تفنیدها، زینو، علی محمد، دمشق، دارالقبس، تاریخ نشرو بخش و غیره، ۱۴۳۲ق. = ۲۰۱۱م. = ۱۳۹۰، ۱۵۹ ص.

۱۵. مکانةالسنة فی الاسلام، شیخ محمد ابوزَهْو، بیروت،۱۹۸۴.

۱۶. مکانة السنة فی التشریع الاسلامی و دَحضُ مَزاعم المنکرین، محمدلقمان سَلَفی، ریاض، ۱۴۲۰.

۱۷. منزلةالسنة من الکتاب و اثرها فی الفروع الفقهیة، محمدسعید منصور، قاهره، ۱۹۳۳م.

۱۸.نظریة السنة فی الفکر الامامی‌الشیعی، التکون والصیروة، حیدر حب الله، مؤسسة الانتشار العربی، چاپ اول، ۲۰۰۶م ۸۴۵ ص.

۳-۲- مقاله‌ها

۱. آسیب‌شناسی، چالش‌ها و موانع فرهنگ اسلامی با رویکرد قرآنی سیفعلی

زاهدی‌فر، مجله تفسیر پژوهی، شماره ۳، بهار و تابستان، ۱۳۹۴.
۲. آسیبهای مبنایی و روشی قرآنیون در فهم و تفسیر قرآن، زینب طیبی محمدعلی مهدوی راد، پژوهشهای قرآنی، شماره۳ پاییز، ۱۳۹۴.
۳. بررسی جریان قرآن‌گرایی افراطی شیعه در ایران با رویکردی انتقادی، محمد غفوری نژاد، فاضل گرنه زاده، مجله تنعیم، شماره ۳ پاییز، ۱۳۹۵.
۴. بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنی و حدیثی قرآنیون اهل سنت، نویسنده : ناصح، علی احمد ؛ اعرابی، غلامحسین؛ نصرالله، وفاء؛ مجله: پژوهش‌نامه معارف قرآنی» بهار ۱۳۹۳- شماره ۱۶، ۲۷ ص.
۵. بررسی و نقد مبانی قرآنی احمد صبحی منصور در انحصار منبعیت قرآن با تأکید بر کتاب القرآن وکفی مصدرا للتشریع الاسلام، مجید معارف؛ راضیه مظفری، مجله پژوهش‌های تفسیر کلامی، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳، صفحه ۱-۳۰.
۶. تألیفات حجیت حدیث در شبه قارهٔ هند، دکتر خالد ظفرالله رندهاوا، استادیار دانشکدهٔ الهیات فیصل آباد پاکستان، ترجمهٔ سیدزوار حسین نقوی، دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، مجله الهیات و حقوق، پاییز ۸۶، شماره ۲۵.
۷. تجدیدنظرطلبی حدیثی، سایت ویکی فقه.
۸. تحلیل و نقد دلایل ابوالفضل برقعی درباره قرآن‌بسندگی در هدایت بشر، فریدون محمدی‌فام؛ مهدی فرمانیان، پژوهشنامه مذاهب اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۵، صفحه ۸۵-۱۰۲.
۹. جریان‌شناسی قرآن‌بسندگی در دو قرن اخیر؛ نگاهی به شبه قاره هند و کشورهای عربی، اسعدی، محمد ۱۳۸۵، حدیث اندیشه، ش۱، ص ۹۵-۱۰۶.
۱۰. جهود العلماء فی ردّ شبهة إنکار حجیة السنة، مهدی اسماعیلی، آسیه استادی، کشور مالزی، للمؤتمر العالمی لحجیة السنة النبویة مالیزیا.

۱۱. رابطه متقابل کتاب و سنت نوشته حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر علی نصیری، فصلنامه علمی تخصصی محفل، شماره، ۱۵.

۱۲. رویکردهای نو به حجیّت سنّت، محمدعلی مهدوی راد، سایت موسسه فهیم، ۲۰۱۵/۲۱/۶.

۱۳. قرآن‌بسندگی و انکار حجیت حدیث، بررسی خاستگاه و اندیشه‌های اهل قرآن/ قرآنیون، سیدعلی آقایی، فصلنامه علمی تخصصی معرفت کلامی، شماره ۳، ۱۳۸۹.

۱۴. القرآنیون و شبهاتهم حول السنة (تألیف: خادم حسین بخش)، مجله: البیان» ذوالحجة ۱۴۱۳ - العدد ۶۴ (۲ صفحه - از ۹۶ تا ۹۷).

۱۵. القرآنیون وأهم شبهاتهم (دراسة نقدیة) علی أحمد ناصح؛ وفاء نصرالله، مجله ادب عربی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صفحه ۱۹۳-۲۱۶.

۱۶. قرآنیون یا منکران سنت؟ نویسنده: حسینی، سید عبدالله؛ مجله: معرفت کلامی» زمستان ۱۳۸۹، سال اول - شماره ۴، از ص ۵۹ تا ۸۴.

۱۷. القرآنیون؛ مذهب انکار اهل سنت، تأکید بر تفسیر آیه به آیه و نفی عصمت پیامبر، سایت خبرگزاری رسا، تاریخ: ۱۴/۲/۱۳۹۶.

۱۸. مقایسه مبانی انکار سنت در یهودیت و اسلام، رضا گندمی نصرآبادی، مجله: علوم حدیث، تابستان ۱۳۹۳ - شماره ۷۲، ۱۶ صفحه - از ۱۷۲ تا ۱۸۷.

۱۹. نقد دیدگاه روش تفسیر قرآن به قرآن، قرانیان شیعه، تصدیقی شاهرضائی، علی؛ مؤدب، سید رضا؛ مجله: پژوهش دینی» پاییز و زمستان ۱۳۹۳، شماره ۲۹.

۲۰. نقد دیدگاه و عملکرد جریان «قرآنیان شیعه»، نشریۀ معارف (ویژه استادان معارف، مبلغان و امور دفاتر) / ش۱۰۷/ ص۷ الی ۹، برگرفته از سایت مرکز اشاعه ایمان.

۲۱. نقد مبانی «قرآنیون» در نفیِ حجّیت، احراز و اثبات سنّت نبوی، زینب طیبی؛ محمدعلی مهدوی‌راد، مجله کتاب قیم یزد، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صفحه ۲۷-۵۰.

۲۲. نقد و بررسی دیدگاه‌های قرآنیون دربارهٔ نماز، تجری، محمدعلی؛ زین‌الدینی، فاطمه؛ خلیلی‌نژاد، سیدمحسن؛ مجله: پژوهش نامه معارف قرآنی» پاییز ۱۳۹۴، شماره ۲۲، از ص ۱۳۷ تا ۱۵۷.

۳-۳- پایان‌نامه‌ها

۱. آسیب‌شناسی روش تفسیر قرآن به قرآن، دکتری تخصصی، ۱۳۹۵، پدیدآور: مهدی عبادی استادراهنما: سیدمحمد مرتضوی، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری.

۲. بررسی آراء انتقادی احمد صبحی‌منصور در ارتباط با قرآن‌بسندگی، کارشناسی ارشد۱۳۹۶، پدیدآور: سهراب چوبانی استادراهنما: صمد عبداللهی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.

۳. بررسی لغزش‌های تفسیری نو وهابیان با تکیه بر کتاب «تضاد مفاتیح الجنان با آیات قرآن، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۱، پدیدآور: زینب اقارب‌پرست استاد راهنما: عبدالعلی موحدی استاد مشاور: فرهاد علاء المحدثین.

۴. بررسی و نقد جریان قرآن‌بسندگی در تفسیر، دکتری تخصصی، ۱۳۸۸، پدیدآور: محمدابراهیم روشن ضمیر استاد راهنما: کاظم قاضی‌زاده استاد مشاور: محمدعلی مهدوی راد استاد مشاور: محمدعلی لسانی، دانشگاه تربیت مدرس.

۵. تحلیلی از شبهات قرآنین بر سنت، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۵، پدیدآور: عابد حسین حافظی استاد راهنما: شیخ احمد الازرقی، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه.

۶. جایگاه حدیث در تفسیرالفرقان و نقد دیدگاه‌های خاص مفسر، پایان‌نامه دکتری تخصصی، پدیدآور: زهره نریمانی استادراهنما: محمدکاظم رحمان ستایش استاد مشاور: علی نصیری استاد مشاور: هادی حجت.

۷. نظریهٔ قرآن بسندگی و میزان تأثیر آن در آرای خلاف مشهور آیت الله صادقی تهرانی، پدیدآور: سیدعلی حسینی دولت‌آباد استاد راهنما: حسین ناصری مقدم استاد مشاور: علی رضا عابدی سر آسیا، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری.

۸. نقد و بررسی دیدگاه‌های قرآن گرایان شبه قارّه از منظر قرآن و روایات (سنّت، نماز، زکات، روزه)، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۶، پدیدآور: عبدالمجید ظل ناروتی استاد راهنما: حسین خاکپور استاد مشاور: غلامرضا رضوی دوست دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده الهیات.

۹. نقد و بررسی قرآن‌بسندگی در تفسیر، کارشناسی ارشد، ۱۳۸۹، پدیدآور: جعفر یاسمی استاد راهنما: عبدالرسول حسینی‌زاده، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی قم.

۴- نتیجه

در این نگارش شخصیت‌های قرآنیون مورد بررسی قرار گرفته و ۸ نفر از قرآنیون شیعه و ۱۶ نفر از قرآنیون اهل سنت معرفی شدند. در کنار معرفی این اشخاص سعی بر آن بود که آثار و تألیفات آن‌ها معرفی شود در صورتی که این افراد دارای سایت شخصی هم بودند آن‌ها هم معرفی شد تا دسترسی به آثار برای پژوهشگران آسانتر باشد. همچنین علاوه بر شخصیت‌های معرفی شده؛ منابعی پیرامون قرآنیون یافت شد. تعداد این منابع ۱۸ کتاب، ۲۲ مقاله و ۹ پایان‌نامه است که راهنمای بسیار خوبی برای پژوهشگران در زمینه قرآنیون می‌باشد.

۵- منابع

علاوه بر آثار شخصیت‌هایی که معرفی شده است در این نگارش تعداد ۱۸ کتاب و ۲۲ مقاله و ۹ پایان‌نامه قبل از نتیجه معرفی شد. که از ذکر دوباره آن‌ها خودداری می‌شود بنابر این، غیر از این موارد، منابعی که استفاده شده ذکر می‌گردد.

۱. بابایی، مکاتب تفسیری؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه سمت، ۱۳۹۱.

۲. جریان‌های تجدید نظر طلب در عقاید شیعه شریعت سنگلچی و سید اسدالله خراقانی، http://www.ensany.ir، ۱۳۸۶.

۳. جعفریان، رسول، جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی- سیاسی ایران، ۱۳۸۷.

۴. دانشنامه جهان اسلام، موسسه دائرة المعارف‌الفقه الاسلامی، سایت کتابخانه مدرسه فقاهت.

۵. شهاب کاظمی، نقدی بر اندیشه‌های سید احمد خان هندی پیرامون اعجاز، سایت مرکز فرهنگ و معارف قرآن، بخش مقالات قرآنی، http://www.Maarefquran.com/.

۶. مجید دانشگر؛ توفیق افندی صدقی، مجله آیینه پژوهش، خرداد و تیر ۱۳۹۴.

سایتها

۷. ابوالفضل برقعی، www.borqei.com.

۸. ایرانداک، http://www.irandoc.ac.ir//

۹. پرتال جامع علوم انسانی، http://www.ensani.ir.

۱۰. حیدر قلی قلمداران http://www.qalamdaran.com.

۱۱. رشاد خلیغه rashadkhalifa.org.

۱۲. سایت القرآنیین، القرآنیون او اهل القرآن، سایت صالح بالنور جزایری،

.http://coranic. Iquebec.com
۱۳. سایت اهل قرآن www.ahl-alquran.com.
۱۴. سایت دکتر شحرور http://www.shahrour.org.
۱۵. سایت قرآنیون ایران (این سایت به نقد قرآنیون می‌پردازد) http://www .quraniun.com./
۱۶. سایت مرکزفرهنگ و معارف قرآن http://www.maarefquran.com/ بخش مقالات قرآنی.
۱۷. سید مصطفی حسینی طباطبایی http://www.tabatabaie.net/.
۱۸. سیمرغ (کتابخانه‌ها)، http://simorgh.nosa.com/.
۱۹. کتابخانه ملی، http://www.nlai.ir/.
۲۰. کتابخانه‌های ایران، http://www.lib.ir/.
۲۱. مگ ایران، http://www.magiran.com/.
۲۲. نور مگز، http://www.noormags.ir/.